

О. В. Січова
*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ*

**СТАВЛЕННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ
К. РОЗУМОВСЬКОГО
ДО СТВОРЕННЯ НОВОЇ СЕРБІЇ**

У 20–40-х роках XVIII ст. територіальні межі Гетьманщини зросли за рахунок залюднення правобережних земель на захід від р. Дніпра до берегів р. Синюхи, південніше річок Тясмина і Висі. Перші поселення виникли вздовж Дніпра та Тясмина і адміністративно відносилися до Власівської, Кременчуцької, Потоцької сотень – Миргородського полку і сотень Переволочинської, Келебердянської, Орлянської – Полтавського полку. В 1743 р. на цих територіях утворилися Крилівська сотня¹, в 1748 р. – Цибулівська² і Архангелогородська³ сотні. Всі новостворені сотні входили до складу Миргородського полку. Саме на цих територіях у 1751 р. Російська імперія вирішила втілити в життя свій новий колонізаційний проект – створення на південних кордонах сербського військового поселення, яке в історії відоме під назвою Нова Сербія.

До проблеми проживання українського населення на територіях, відведених під створення Нової Сербії, і намагання гетьмана К. Розумовського захистити права підданих Гетьманщини вперше привернув увагу український історик Є. Загоровський⁴. Однак питання ставлення української влади до утворення Нової Сербії на територіях Гетьманщини висвітлювалося в історіографії досить фрагментарно: в роботах, присвячених дослідженню іноземної колонізації на півдні України, – українські історики Є. Загоровський, О. Посулько; в дослідженнях історії колонізації українських степів – українські історики С. Шамрай, Н. Полонська-Василенко, російський історик В. Кабузан⁵.

26–27 грудня 1751 р. відбулося спільне засідання Сенату з Воєнною колегією, присвячене утворенню сербського військового

поселення. На ньому заслухали інформацію, надану російським послом в Австрійській імперії графом Бестужевим-Рюміним і сербським полковником Іваном Хорватом, про можливість створення на кордонах Російської імперії іноземного військового поселення. Ця ідея з'явилася ще за часів Петра I. А коли позиції Росії на півдні достатньо зміцніли, і надійшла інформація про значну кількість здатних до прикордонної військової служби поселенців, які бажали переселитися і прийняти російське підданство, російський уряд на чолі з імператрицею Єлизаветою Петрівною з великою увагою поставився до пропозицій і обіцянок виразника інтересів воєнних сербських емігрантів з теренів Австрійської імперії полковника І. Хорвата. Тому Сенат дав згоду на поселення чотирьох полків (по 4 тис. кожний), сформованих з православних народів – сербського, македонського, болгарського і волоського⁶. З дозволу імператриці І. Хорват представив на розгляд Сенату і Воєнної колегії Прошення. В ньому були викладені умови, на яких І. Хорват хотів створювати поселення, окреслювалися території, де хотіли б поселитися серби. Зацікавленість російської влади в здійсненні даного проекту була настільки великою, що практично всі пункти Прошення були затверджені повністю.

Саме протягом цих двох днів у далекому Санкт-Петербурзі без відома української влади вирішилася доля тисяч українських жителів задніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків. Третій пункт Хорватового Прошення окреслював землі, на яких бажали селитися вищезазначені православні народи з Австрійської імперії, від фортеці Кам'янка до польського кордону, включаючи Чорний ліс, до Архангельського, з іншого боку по Дніпру до татарсько-турецького кордону⁷. Сенат розглянув матеріали Колегії іноземних справ про суперечки з поляками під час створення містечка Архангельського, яке, як відмітили доповідачі, польська сторона і досі вважає своїм. Потім розглянув карти цих територій, складені в середині 40-х років підполковником Дебоскетом, із зазначенням поселень і кількості жителів. Цікаво, що присутній на засіданні Дебоскет заявив, що, незважаючи на заборону 1744 р. створювати поселення на територіях, наближених до Архангельського (щоб запобігти конфлікту з Річчю Посполитою), існують відомості, “...что с того времени по ныне не малое число народа населилось...”⁸. Але Сенат ухвалив рішення селити іноземців на правобережних землях, від гирла річки Кагарлика (ліва

притока р. Синюхи) прямою лінією до витоків р. Тури (інша назва Грузька⁹, права притока р. Інгулу), звідти на гирло р. Кам'янки (ліва притока р. Інгулу), далі до витоків р. Березівки (ліва притока р. Інгульця), від витоків р. Березівки до витоків р. Омельника (права притока р. Дніпра) і по її течії до впадіння у р. Дніпро¹⁰. Це були землі Крилівської, Цибулівської, Архангелогородської, правобережної частини Власівської, Кременчуцької та Потоцької сотень – Миргородського полку і правобережної частини Келебердянської сотні – Полтавського полку Гетьманщини. В цьому ж документі вперше використовується термін “Нова Сербія”. Саме цю назву для новостворюваного поселення було запропоновано на розсуд цариці. На пропозицію цариця відповіла схвально¹¹.

У 11 пункті, відповідно до прохання Хорвата, Сенат наказав на означених землях нікого, крім названих іноземних вихідців, не селити, “...а ежели ныне в тех местах какое поселение есть. Оных выслать в прежния их места. Понеже они поселились собою без указа...”¹². Шістнадцятим пунктом дозволялося будівництво фортеці, південніше від сербського поселення – для його захисту. Фортеця отримала назву на честь імператриці – фортеця св. Єлизавети¹³.

На окреслених територіях планувалося поселити не більше ніж 2 полки – гусарський і пандурський. Селити сербів наказано, “... уступя от польской границы по 20 верст (верста у XVIII ст. становила близько 1 км¹⁴)...”¹⁵. Насправді, двадцятиверстова смуга між польським кордоном і Новою Сербією не була створена. У березні 1752 р. після огляду територій, відведених іноземцям, генерал-майор І. Глебов, вищий представник російської влади на заселюваних територіях, доповів, що деякі окреслені указом місцевості розташовані до польського кордону ближче ніж 20 верст. Сенат наказав не зважати на цю обставину і селити їх на відведених територіях¹⁶.

9 січня 1752 р. відбулося засідання Сенату, на якому розглядали питання “...о имеющемся в тех местах миргородского и полтавского полков от 1740 по 1745 г. новом поселении и какими именно местами и угодьями как тех полков, так и запорожское войско владеют...”¹⁷. На цьому засіданні знову була заслухана доповідь Дебоскета, розглянуті наявні в нього матеріали описів 1745 р. і копії карт. Дебоскет у черговий раз підтвердив інформацію про посилення заселеності в регіоні після 1745 р., хоча зізнався, що не знає її масштабів, бо після 1745 р. описів зазначених територій не здійснював. Сенат не змінив рішення з приводу україн-

ського населення, лише наказав відправити копії карт задніпровських місць генерал-майору Глебову.

На захист інтересів Гетьманщини в її південно-західних володіннях став гетьман К. Розумовський. 19 травня 1752 р. Сенат заслухав копію листа, надісланого гетьманом Київському генерал-губернатору Леонт'єву¹⁸. На наш погляд, цей лист свідчить про те, що українська верхівка або ще не усвідомлювала, або, скоріше за все, була недостатньо проінформована про нові колонізаційні наміри російського уряду. Гетьман повідомив, що за велінням Сенату наказав Миргородському полковникові селити сербів, які прибувають у Цибулів, на квартири. При цьому приписав, щоб серби не чинили там свавілля, селилися у відведених їм квартирах і платили за дрова і ліс на будівництво відповідно до царського наказу від 18 серпня 1742 р. На останнє зауваження Сенат відповів, що зазначений наказ стосується лише Малої Росії і Слобідських полків і не поширюється на “задніпрські місця”.

22 травня 1752 р. Сенат наказав Колегії іноземних справ надіслати гетьману Розумовському грамоту про передачу “задніпрських місць” сербам і виселення тамтешніх жителів. 17 червня Колегія іноземних справ передала в Сенат відповідь гетьмана, яка розглядалася на засіданні 28 серпня. Гетьман надіслав до Петербурга два листи. В першому він висловив позицію запорожців, які повідомляли, що в землях, відведених сербам, від Чорного лісу до гирла р. Синюхи й інших місцях запорозьке військо “жительства и корысти в ловле зверей и рыбы имели по прежним вольностям и по пожалованным грамотам предков Е.И.В. и от Е.И.В. декабря 15 дня 1744 г.”¹⁹. У другому листі гетьман, виступаючи виразником інтересів українських землевласників, писав, що на землях, відведених сербам, багато сіл і „деревень”, в яких живуть в основному “обыватели более суть вышедшие из польской стороны малороссияне”, а не з Гетьманщини. І поселилися вони згідно з указами попереднього уряду 1741 р. і Сенату 1744 р., які дозволили заселяти правобережні землі українцями – вихідцями з польських земель. До того ж майже всіма ґрунтами в регіоні володіють “как в тех местах живущие, так и разные” Миргородського і Полтавського полків старшина і козаки. І володіють вони тими ґрунтами законно – згідно з гетьманськими універсалами і давніми урядовими купчими записами. Деякі, правда, не мають письмових “крепостей”, але вони володіють

землями спадково, за стародавніми займами. Тому гетьман вимагає, щоб з урахуванням вищезазначених обставин ґрунти і угіддя, які належать українським козакам і старшині, не віддавали під поселення іноземців, і краще було б селити останніх на задніпровських землях, що знаходилися ближче до Січі. Гетьман однак зазначає, що і запорожці скаржаться на збитки, яких зазнаватимуть у разі поселення сербів. Тому найкраще наказати селити сербів за Українською лінією (укріплення на південно-східному кордоні)²⁰. Сенат відмовив гетьману і наказав продовжувати поселення сербів.

Основою всіх контраргументів на доводи гетьмана з позиції Сенату стало твердження про відсутність прав на володіння землями у всіх без винятку представників української сторони.

Запорожці не мають прав на землі – в них немає письмових доказів, а з приводу грамоти від 15 грудня 1744 р., на яку вони посилаються, “...хотя в той грамоте, между прочим, в предисловии от оной коллегии и писано, что сколько здесь ведомо, изстари те места принадлежат к Запорожью ... но оное им предписывано для истребования от них помянутого известия, а не к отдаче и укреплению им тех земель...”²¹. Крім того, в ній чітко зазначено, що ті землі вільні, і на них у той час починали селитися не запорожці, а жителі Гетьманщини. Взагалі, землі, відведені іноземцям, знаходяться далеко від Січі та її володінь.

Відмовляючи в правах власності козакам і старшині, російський уряд пішов на свідоме порушення не лише моральних, а й офіційних законів, багаторазові зобов'язання оберігати права і вольності жителів малоросійських були забуті. Давні купчі, універсали і спадкові права власності в цьому регіоні російський уряд визнав недійсними на підставі того, що ті віддалені правобережні землі до війни 1735–1739 рр. не належали Росії. А поселеннями, розташованими від Чорного лісу до Дніпра, насильно володіли поляки, і, за донесенням Колегії іноземних справ від 13 вересня 1741 р., по закінченню війни вони спустили. В даному випадку, було спокійно сприйнято той факт, що населення не було винищене, воно просто тимчасово, на час воєнних дій, відійшло з прикордонної зони вглиб територій і по закінченні війни почало повертатися, як повідомляв у Петербург полковник Василь Капніст²². З вищезгаданого Сенат робить висновок, що коли після війни на зазначених землях почали селитися вихідці з польських

територій і Гетьманщини згідно з дозволом 1741 р., “...то им на те земли таковыя гетманские универсалы и давние урядовые купчи и записи и древния займы к укреплению [праву володіння землями. – *О.С.*] служить не могут и остаются не действительны”. Тобто ці власники по закінченні війни, після якої, за визначенням Сенату, землі стали вільними, мали надіслати до Сенату прошення підтвердити їхнє право власності. Але вони цього не зробили, і їхні документи, відповідно, втратили чинність. А поселення там почалося з 1740 р. і тривало до нинішнього 1752 р. всупереч заборонам – тому населення стало безуказним²³.

Згадаємо, що заборона 1744 р. поширювалася лише на західні території в околицях Архангельського, та й саме містечко наказали не розселяти, хоча і не збільшувати. Поселення ж, починаючи від Цибулева в бік Дніпра, не заборонялися, заселення тут відбувалося легально, інтенсивно, і на цих землях проживала основна частина жителів правобережних володінь Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини.

Старожилів, яких налічувалося 643 двори, на цьому засіданні Сенат теж визнав безуказними (рятуючись від війни 1735–1739 рр., вони переселилися в Гетьманщину і потім повернулися без відповідного указу), тому їх наказали вислати в Гетьманщину, а майно продати іноземцям²⁴.

15 вересня 1752 р. Сенат заслухав чергове донесення від гетьмана. Він знову заявив, що українське населення проживає в “задніпрських місцях” законно, відповідно до Сенатських указів від 8 березня 1743 р., від 11 червня 1744 р. і від 22 жовтня 1744 р. Гетьман також звернув увагу російської влади на те, що через свавільну поведінку прибулих сербів і обіцянки Глебова за 6 місяців виселити жителів з Архангельського почнеться відтік українського населення в Польщу, бо на зазначених територіях здебільшого живуть вихідці з польських земель, а в Гетьманщині “...столь знатного числа дворов...вместить не находится места...”. Тому К. Розумовський знову попросив селити сербів ближче до Січі або за Українською лінією. А якщо це неможливо, то поселити зігнане українське населення за Українською лінією, обов’язково наділивши їх землею, яка за розмірами не поступатиметься попередній²⁵. Також гетьман спробував відстояти права жителів м. Крилова і с. Табурище, які потрапляли в двадцятиверстову смугу між польським кордоном і Новою Сербією. Сенат знову

відкинув усі його доводи і постановив українське населення виселити в Гетьманщину, бо за Українську лінію не можна через віддаленість тих земель, а сербам віддати поселення і в двадцятиверстовій смузі²⁶.

Таким чином, втручання гетьмана К. Розумовського не допомогло захистити права української людності правобережних сотень Гетьманщини, створених в задніпровських місцях.

Питання українського населення не могло лишатися неврегульованим. Враховуючи побажання імператриці, в березні 1753 р. Сенат розглядав можливість розмістити кілька ландміліцьких полків на територіях, де планували поселити 5 сербських рот. Йшлося про можливість поселення на цих самих землях старожиливі з відданих сербам поселень і нових українських вихідців з польських територій.

1 квітня 1753 р. Сенат постановив: "...в удобных местах селить живущих в тех заднепрских местах старожилов и протчих тут живущих и выходящих из Польши ... и учередить их козаками так, как слободские полки состоят, с прикрытием, как ныне при поселении сербов в каждой роте шанцами назначено, или другим образом"²⁷. 18 серпня генерал-майор Глебов звернув увагу Сенату, що спеціальний указ про створення Слобідського полку ще не виданий, і на його підготовку піде певний час. Тому існує загроза відтоку українського населення на територію Польщі, особливо з містечок, де постійно зростає кількість сербів, – це Архангельське, Петровий Острів, Новий Миргород, Цибулів. Щоб запобігти цьому, генерал-майор І. Глебов просив дозволу почати переселення українців південніше від Нової Сербії, не чекаючи, доки вийде указ²⁸. Тому Сенат постановив: "Живущим в заднепрских местах старожилам и вышедшим из Польши, и тем, кои пришли туда из разных полков и объявляют, что они уже там к поселению своему мест не имеют ... до будущего об них положения и указа, дабы оные, за неотводом к поселению их мест, в Польшу переходить не могли, в назначенных ... местах селиться ныне дозволить, так, как ими, генерал-майорами и бригадиром, определено"²⁹. І. Глебов почав селити бажаючих південніше від Нової Сербії.

Нестача земель унеможлилювала перехід жителів правобережних сотень на лівий берег Дніпра. Як наслідок, Генеральна військова канцелярія рапортувала гетьману К. Розумовському в

жовтні 1753 р., що “... обыватели сотни Архангелогородской на назначенные и отвденные за сербскою границею земли начали уже селиться, да и Цыбулёвской сотни обыватели переходить на сю сторону Днепра воспятились...”³⁰.

14 травня 1754 р. був опублікований указ про утворення Новослобідського полку на території двадцятиверстової смуги, розташованої південніше від Нової Сербії. З поселень попереднього періоду до Новослобідського полку відійшли села Калужино, Кам'янка, слободи Буянська, Мишурин Ріг – Переволочинської сотні Полтавського полку, село Бородаївка і слобода Пушкарівка – Орлянської сотні Полтавського полку³¹. Таким чином, частина правобережних поселень, які належали до Полтавського полку, практично повністю увійшла до новоствореного Слобідського полку. З цієї території сформовано кілька сотень-слобід, на їх чолі поставлено переважно значкових товаришів Полтавського полку, які мали там свої ґрунти, і підсусідків. Сотником слободи Омельника (або Лихівки) був Хома Лихо, значковий товариш Полтавського полку. Так само батько сотника слободи Калужне Василя Роботи, Федір Робота, був значковим товаришем Полтавського полку і власником маєтків у Калужному³². Головне ж ядро Слобідського полку склали переселенці з правобережних володінь Миргородського полку. При переселенні нерідко зберігалася навіть сотенна влада, бо, переходячи на нові місця, сотенна старшина отримувала аналогічні посади. Наприклад, “правлящий за сотника” в Архангельському Йосип Чечель одразу дістав сотенний уряд у Верблюжці. Цибулівський отаман Василь Кошовенко став сотником у слободі Грузькій. Другий отаман тієї самої слободи Федір Война стає сотником Ташлицької слободи.

Згідно з опитуванням, проведеним під керівництвом генерал-майора І. Глебова в лютому 1754 р., серед жителів населених пунктів, що опинилися в зоні створення Нової Сербії і за наказом мали бути виселені, 74% виявили бажання переселитися “за красную черту”, тобто в новостворюваний полк, а не в Гетьманщину³³.

Тому виникло питання про підпорядкування нового полку гетьману. Для заперечення цього Сенат скористався старою тактикою відмови українській владі. Посилаючись на указ імператриці від 20 листопада 1752 р., російські урядовці заявили, що підданим Гетьманщини і Слобожанщини заборонено переходити в задніпровські місця; також звідти наказано висилати підданих Гетьманщини,

що переходитимуть через польські землі. Відповідно, в задніпровських місцях залишилися тільки старожили і вихідці з Польщі, які не є підданими Гетьманщини (цікаво, що, вирішуючи проблеми з польськими урядовцями, російська влада доводила, що такі українські вихідці не є польськими підданими, а українцями, що перейшли в Польщу з Гетьманщини). “Следственно, тому поселению как под малороссийским, так и ни под чьим владением быть и не надлежит”³⁴. Таким чином, відповідаючи на запит І. Глебова, Сенат постановив, що полк має бути у відомстві коменданта фортеці св. Єлисавети. Відмову віддати його під владу гетьмана Сенат обґрунтував тим, що жителі, вихідці з Лівобережжя, згідно з попередніми наказами, повертаються на старі місця проживання, тому немає підстав для підпорядкування полку гетьману³⁵.

Новоутворення на південних кордонах контролювалися безпосередньо Сенатом, який постановив, що нове військове поселення має бути у віданні Военної колегії. І оскільки це прикордонна зона, то справи міжнародного характеру контролювалися Колегією іноземних справ. Верховна влада в регіоні здійснювалася Київським генерал-губернатором³⁶. Йому підпорядковувалася комісія у гайдамацьких справах. Київська Губернська Канцелярія була вищою апеляційною інстанцією для Гарнізонної Канцелярії фортеці св. Єлисавети. Вона ж вирішувала питання про будівництво карантинних споруд. Безпосереднє управління на місцях здійснював керівник іноземного військового поселення генерал-майор І. Хорват. Разом з тим Сенат постановив, що при поселенні іноземців необхідно бути присутнім начальнику від росіян – головному командирові в краї. На цю посаду призначили “надійну персону з генералітету” з інженерною кваліфікацією – генерал-майора артилерії Івана Глебова³⁷.

Гетьман змушений був регулярно направляти козаків з Гетьманщини то для будівництва фортеці св. Єлисавети, то для захисту кордонів нових адміністративних утворень. Головний командир на пряму звертався до гетьмана, коли йому були необхідні козацькі загони³⁸. В червні 1760 р. на території Нової Сербії і Новослобідського полку перебувало 1500 козаків з Гадяцького, Миргородського, Полтавського, Переяславського і Лубенського полків. Їх очолювали 5 сотників і 4 значкові товариші³⁹. Військові команди перебували на цій території впродовж 4 місяців. Єдиним місцем, де постійно домінували російські військові, була фортеця св. Єлисавети, коза-

ків тут практично не було. Крім того, всупереч заявам російського уряду, на територіях, відведених під Нову Сербію, в Новослобідський полк почали селитися вихідці з Лівобережжя. Генеральна Військова Канцелярія скаржилася на втечі підданих на територію Новослобідського полку і Нової Сербії. За реєстром 1757 р.⁴⁰ з самої Потоцької сотні Миргородського полку втекло 86 дворів. З них до Нової Сербії втекло 14 (це 16,3 %), решта до Новослобідського полку. Наприклад, лише в слободу Бородаївку до 1757 р. з вищезгаданої сотні втекло 56 козаків (3 виборних і 53 підсусідків). Були випадки призначення сотників і козацької старшини з козаків, які перебували в загонах, прикріплених для охорони цієї території. Яскравим прикладом є сотник слободи Мурзинка Павло Дик. Він був значковим товаришем Миргородського полку і жив у Хоролі; у 1753–1754 рр. він стояв із залогою козаків у Новомиргороді і тоді ж отримав сотницький уряд. Так само призначено Домотканським сотником осавула Семена Лебединця⁴¹.

Незважаючи на економічні і соціальні зв'язки жителів досліджуваного регіону з Гетьманщиною, всі зусилля гетьмана К. Розумовського відстояти свої права і права своїх підданих завершувалися невдачами.

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. II, № 1964, арк. 921.

² ІР НБУВ, ф. II, № 2014, арк. 5.

³ *Пивовар А.В.* Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії: в документах середини XVIII століття. – К., 2003. – С. 3.

⁴ *Загоровский Е.А.* Славянская колонизация Новороссии в XV в.: Сербские военные поселения. – К., 1913. – 59 с.

⁵ *Загоровский Е.А.* Указ. соч.; *Посунько О.М.* Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998. – 80 с.; *Полонська-Василенко Н.* Заселення Південної України в XVIII ст.: У 2-х т. – Мюнхен, 1960. – Т. 1. Заселення Нової Сербії та Слов'яносербії. – 203 с.; *Шамрай С.* До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветщина) // ЗІФВ. – 1929. – Кн. 24. – С. 207–302; *Кабузан В.М.* Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.). – М., 1976. – 308 с.

⁶ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 8. – СПб., 1897. – С. 405.

⁷ Там же.

⁸ Там же.

⁹ *Пивовар А.В.* Названа праця. – С. 319.

- ¹⁰ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 8. – СПб., 1897. – С. 406.
- ¹¹ Там же, – С. 409–416.
- ¹² Там же, – С. 411.
- ¹³ Там же, – С. 416.
- ¹⁴ Гуржій Олександр Іванович, Чухліб Тарас Васильович. Україна крізь віки: В 15 т. / НАН України. Інститут археології ; В.А. Смолій (ред.) – К., 1998. – Т. 8 : Гетьманська Україна. – С. 164.
- ¹⁵ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 8. – СПб., 1897. – С. 406.
- ¹⁶ Там же. – С. 676.
- ¹⁷ Там же. – С. 425.
- ¹⁸ Там же. – С. 594–595.
- ¹⁹ Там же. – С. 661.
- ²⁰ Там же. – С. 662.
- ²¹ Там же. – С. 663–664.
- ²² ІР НБУВ, ф. II, № 1963, арк. 352–353.
- ²³ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 8. – СПб., 1897. – С. 666–667.
- ²⁴ Там же. – С. 668.
- ²⁵ Там же. – С. 675.
- ²⁶ Там же. – С. 676–678.
- ²⁷ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 9. – СПб., 1901. – С. 64.
- ²⁸ Там же. – С. 125.
- ²⁹ Там же. – С. 126.
- ³⁰ *Пивовар А.В.* Названа праця. – С. 226.
- ³¹ *Кабузан В.М.* Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.). – М., 1976. – С. 52.
- ³² ІР НБУВ, ф. I, № 63, арк. 47.
- ³³ *Пивовар А.В.* Названа праця. – С. 236–237.
- ³⁴ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 9. – СПб., 1901. – С. 261.
- ³⁵ Там же. – С. 260–262.
- ³⁶ *Загоровский Е.А.* Славянская колонизация Новороссии в XV в.: Сербские военные поселения. – К., 1913. – С. 28.
- ³⁷ Сенатский архив. Протоколы правительствующего Сената. – Т. 8. – СПб., 1897. – С. 407, 415.
- ³⁸ Там же. – С. 706.
- ³⁹ *Шамрай С.* Названа праця. – С. 278.
- ⁴⁰ Там само. – С. 250.
- ⁴¹ Там само. – С. 259.